

ارزیابی اثرات اقتصادی و اجتماعی حاشیه‌نشینی بر تخریب محیط‌زیست شهری (مطالعه موردی: شهر شیراز)

آزاده اربابی سبزواری^۱، آرش قاسم پور^۲

۱- دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر، ایران

۲- دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر، ایران

چکیده

حاشیه شهرها که در ابتدا برای پاسخ به نیاز روستاییان مهاجر برای تأمین مسکن و برخورداری از امکانات مطلوب زندگی شکل گرفته است با هجوم سیل عظیم جمعیت مبدل به استقرار گاه‌هایی می‌گردد که برای گسترش آن‌ها برنامه‌ریزی مدونی صورت نگرفته و توسعه کالبدی آن بدون برنامه است. هدف از این مطالعه ارزیابی اثرات اقتصادی و اجتماعی حاشیه‌نشینی بر تخریب محیط‌زیست شهری در شهر شیراز می‌باشد. کلان‌شهر شیراز ۲۰۰ هزار نفر حاشیه‌نشین دارد که با توجه به جمعیت بیش از یک‌میلیونی شیراز معادل یک‌پنجم آن می‌شود. در این پژوهش از دو روش کتابخانه‌ای و پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد. جامعه آماری شامل ۱۲۰ نفر از افراد ساکن در مناطق حاشیه‌نشین شهر شیراز می‌باشد. نتایج نشان داد که روحیه تعلق شهروندی نسبت به مسائل محیط زیستی در بین حاشیه‌نشینی ضعیف بوده و توجه کافی برای پرداختن به مسائل زیست‌محیطی را ندارند و مشارکت مردم حاشیه‌نشین در مسائل مربوط به محیط‌زیست بسیار کم‌رنگ بوده است. وجود تراکم جمعیت بالا، میزان آلودگی صوتی، هوا و آب در محلات حاشیه‌نشین را افزایش داده است. محدودیت دسترسی به آب آشامیدنی سالم و بهداشتی نیز در تعدادی از محلات حاشیه‌نشین شیراز به چشم می‌خورد. نتایج نشان از وجود ارتباط قوی بین ابعاد اقتصادی و اجتماعی با تخریب محیط‌زیست شهری دارد (در سطح اطمینان ۹۵ درصد). ضریب همبستگی پیرسون بین ابعاد اقتصادی و اجتماعی با تخریب محیط‌زیست شهری به ترتیب برابر با ۰/۳۱۴ و ۰/۴۱۲ می‌باشد.

کلمات کلیدی: حاشیه‌نشینی، اقتصادی و اجتماعی، تخریب محیط‌زیست شهری، شهر شیراز

۱- مقدمه

حاشیه‌نشینی و یا به تعبیر امروزی اسکان غیررسمی پیامد شهرنشینی سریع و انتقال به پارادایم اقتصادی - اجتماعی صنعتی شدن است که شهرنشینی، شکل فضایی غالب و موازی انتقال اجتماعی - اقتصادی این پارادایم است. این پدیده در دهه‌های اخیر با پیدایش جامعه اطلاعاتی همچنان گسترش یافته و گویی تعهدی برای بقا و بازتولید آن وجود دارد. از دهه ۱۹۸۰ رهیافت توانمندسازی با ابتکار عمل بانک جهانی به منظور ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی، افراد ساکن در این نوع سکونتگاه‌ها را نه به‌عنوان معضل بلکه به‌عنوان دارایی می‌نگرد (Narayan, 2002). در کشور ما نیز اسکان غیررسمی با رشدی سریع‌تر از رشد شهرنشینی به تعبیری رسمی مواجه بوده و برآورد می‌شود که یک‌پنجم جمعیت شهری در این‌گونه سکونت‌گاه‌ها مستقر باشند. امروزه شهرها به صحنه‌ای از ناسازگاری اجتماعی، اقتصادی و کالبدی بدل شده‌اند. طبقات متمایز

اجتماعی سراسر از یکدیگر فاصله گرفته و شکاف میان فقیر و غنی پیوسته بیشتر می‌شود و این موضوع در کالبد شهرها نیز سایه افکنده و این اختلاف‌ها در فضای جغرافیایی شهرها نیز سبب جدایی‌گزینی محل زندگی اقشار مختلف و عدم توازن در پراکندگی امکانات و خدمات شهری شده است تا جایی که ثروتمندان در مناطقی با تمرکز بالای خدمات زندگی می‌کنند و اقشار محروم در مناطقی دورافتاده و بدون امکانات و خدمات‌رسانی شهری به گذر عمر مشغول‌اند که این امر در نهایت به ایجاد پدیده‌ی حاشیه‌نشینی منجر می‌شود. در مطالعات مسائل شهری ایران شروع حرکت‌های مهاجرتی و آغاز توسعه شهرنشینی تقریباً در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ شکل گرفت، زیرا پیش از آن اقتصاد شهر و روستا به‌طور نسبی دارای توازن بود (غلامی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۷۰). شهر شیراز نیز از این قاعده مستثنا نیست. حدود ۲۰۰ هزار نفر حاشیه‌نشین در اطراف این کلان‌شهر زندگی می‌کنند این میزان حاشیه‌نشین تقریباً معادل یک‌پنجم جمعیت شهر شیراز است. عمده علت شیوع حاشیه‌نشینی در شیراز، خشک‌سالی و بحران و کمبود آب در منطقه است. در زمینه ارزیابی اثرات اقتصادی و اجتماعی حاشیه‌نشینی بر تخریب محیط‌زیست شهری پژوهش‌های مختلفی انجام گرفته است که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: شیخی (۱۳۸۲) فرآیند شکل‌گیری سکونت‌گاه‌های خودرو پیرامون کلان‌شهر تهران و نمونه موردی اسلامشهر، نسیم شهر و گلستان را مورد بررسی قرار داد و فرآیند دگرگونی و مراحل رشد این سکونتگاه‌ها را بیان کرد. باقری مقدم و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای به ارزیابی چالش‌های فراروی حاشیه‌نشینی و سکونتگاه‌های غیررسمی و ارائه راهکارهای تعدیل آن پرداختند. کلان‌شهر کرج، قابلیت‌ها و جاذبه‌های ویژه‌ای در خصوص سرریز جمعیتی و مهاجرت داشته است، لذا بررسی موضوع حاشیه‌نشینی در آن دارای اهمیت می‌باشد. این مقاله با بررسی حاشیه‌نشینی به‌عنوان معضلی فراروی توسعه پایدار شهری پرداخته و با استفاده از روش آمیخته کمی و کیفی پیامدهای حاشیه‌نشینی در شهر کرج را مورد بررسی قرار داده است. نتایج نشان داده بخش عمده اسکان غیررسمی شهر کرج ناشی از هم‌جواری با کلان‌شهر تهران است که سبب مهاجرت‌های درون‌استانی و حتی مهاجرت از دیگر شهرهای کشور گردیده است. لذا با تمرکز بر چرخه پیشگیری، آمادگی، مقابله و بازسازی مدیریت بحران به ارائه راهکارها می‌پردازد. محرری و همکاران (۱۳۹۴) نیز در مطالعه‌ای به ارزیابی ویژگی‌های اقتصادی، کالبدی و اجتماعی مناطق حاشیه‌نشین شهر اسماعیل‌آباد از روش‌های تحلیل محتوا، مشاهده و تحلیل گرافیکی پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که روش‌های جلوگیری از گسترش این مناطق در هر کشوری متفاوت است. عده‌ای با برخورد قهری و تکیه بر روش تخریب مانع از گسترش بی‌رویه این مناطق شده‌اند و در برخی نواحی دیگر راهبرد توانمندسازی و بهسازی این مناطق را سرلوحه کار خود قرار داده‌اند و عقیده دارند حاشیه‌نشینی بخش جدایی‌ناپذیر شهر به‌حساب می‌آید و می‌بایست به‌ناچار به این مناطق خدمات ارائه دهند. صادقی بکیانی و همکاران (۱۳۹۵) به ارزیابی و تحلیل ابعاد امنیت اجتماعی حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر شیراز پرداختند. در این مطالعه بر مسئله حاشیه‌نشینی به بررسی و تحلیل اثرات اجتماعی آن در شهر شیراز پرداخته شد. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده که از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و پرسشنامه، اطلاعات جمع‌آوری گردیده و با استفاده از نرم‌افزار SPSS و Arc GIS اطلاعات مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان داد که بین تعادل اجتماعی، امنیت اجتماعی و گسترش حاشیه‌نشینی رابطه معکوسی وجود دارد و هرچه میزان و تعداد حاشیه‌نشینان بیشتر باشد وضعیت اجتماعی نامتعادل‌تر خواهد بود. در مطالعاتی که در خارج کشور پیرامون موضوع تحقیق انجام شده می‌توان به این موارد اشاره کرد: اسامه میهرتو (۲۰۱۱) در مطالعه‌ای به بررسی علل و پیامدهای مهاجرت از روستا به شهر: در شهر ولدیا، شمال اتیوپی پرداخت، وی معتقد است در کشورهای در حال توسعه‌ای مانند اتیوپی، مهاجرت از روستا به شهر بر توسعه مناطق روستایی و شهری اثرگذار است. این تحقیق نشان داد که مهاجران در جستجوی کار و برای استفاده از خدمات شهری و آموزشی به ولدیا آمده‌اند. از این‌رو، جریان حرکت جمعیت فعال در زمینه کشاورزی، تأثیر منفی بر تولید در مناطق مبدأ دارد و در مقصد مشکلاتی از قبیل کمبود مسکن، بیکاری، افزایش هزینه‌های زندگی، عدم دسترسی به خدمات اجتماعی را به وجود می‌آورد؛ بنابراین، کاهش مشکلات مهاجرت از روستا به شهر از طریق سیاست‌های توسعه روستایی یکپارچه توصیه می‌گردد. آساموا (۲۰۱۰) در طرح تحقیقاتی با عنوان برنامه مداخله و بهبود در زاغه‌ها در شهرهای غنا: مطالعه موردی

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

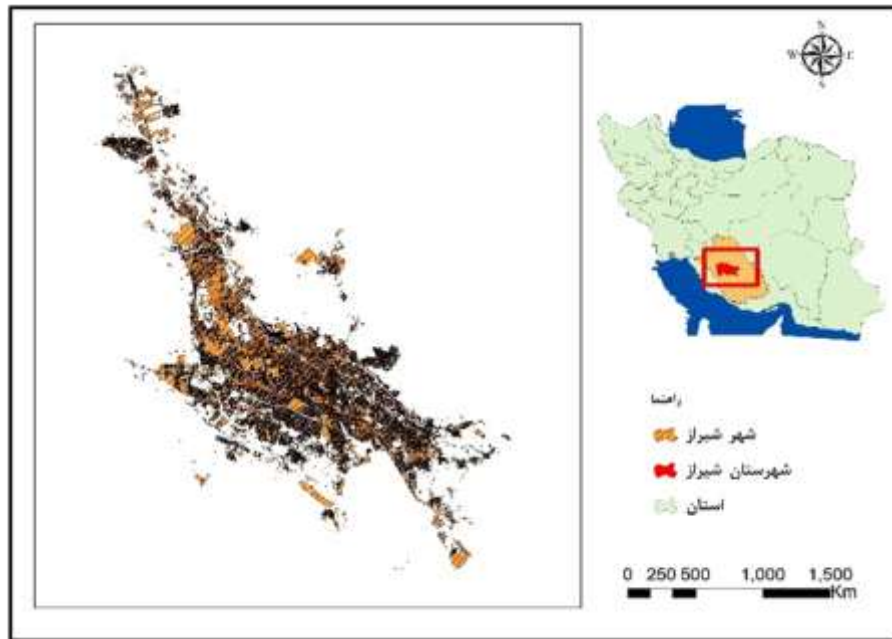
متروپلیتن کوماسی، شهرنشینی در آفریقا را با تعداد بی‌شماری از مشکلات از جمله رشد زاغه همراه می‌داند. عواملی مانند مهاجرت روستا به شهر و ضعف چارچوب نهادی و نظارتی در مدیریت زمین در شهرها، برخی از علل رشد زاغه هستند. گسترش زاغه نه تنها فرم و ساختار شهری را تغییر می‌دهد، بلکه باعث تشدید فقر، مشکلات مسکن، نابرابری اجتماعی در شهرها نیز می‌شود. این مسئله چالش‌های توسعه‌ای، اجتماعی و اقتصادی را در مدیریت شهری به وجود می‌آورد. این مقاله با بررسی ساختار اجتماعی- اقتصادی و فضایی محله‌های فقیرنشین، به ارزیابی تلاش‌های انجام‌شده در مورد کنترل و مدیریت رشد شهری و چالش‌های مرتبط با تلاش‌های کنترل زاغه می‌پردازد. در این مطالعه مشخص شد که زاغه‌نشینان، عمدتاً مهاجران روستا به شهر می‌باشند و نیز مشخص شد که ۵۰/۹ درصد آنان زن هستند. بخش غیررسمی حدود ۷۱ درصد ساکنان زاغه را استخدام کرده است که ۶۰ درصد از افراد شاغل در این بخش به دلیل درآمد کم، فقیر هستند. تنها ۱۱ درصد از جمعیت نمونه دارای شکلی از آموزش عالی می‌باشند. توجه مدیریت شهری به‌ویژه شورای شهر به مسئله زاغه‌ها و مجازات سکونت در زمین‌های باتلاقی و سایر مکان‌های غیرمجاز از جمله پیشنهاد‌های این پژوهش برای مقابله با گسترش و یا بهبود شرایط زندگی در زاغه‌هاست؛ بنابراین یکی از معضلاتی که امروزه گریبان گیر بیشتر شهرهای جهان است ظهور و شکل‌گیری پدیده حاشیه‌نشینی است. حاشیه‌نشینی از جمله عوامل تهدیدکننده کیفیت زندگی و بر هم زنده تعادل اجتماعی در شهرها به حساب می‌آید. این پدیده یکی از مهم‌ترین عوامل تهدیدکننده حضور مردم در فضاهای عمومی، ترس یا احساس ناامنی، ناامنی مکان‌ها و فضاهای عمومی است و نشاط و سلامتی را در زندگی روزمره مختل می‌کند و با ایجاد مانع بر سر راه رشد فرهنگی و مشارکت عمومی، هزینه‌های زیادی را بر جامعه تحمیل می‌نماید (ماه بابور رحمان، ۲۰۱۲). با توجه به مطالب ذکرشده لزوم توجه به ارزیابی اثرات اقتصادی و اجتماعی حاشیه‌نشینی بر مسائل محیط‌زیست شهری امری ضروری و مهم به نظر می‌رسد.

۲- مواد و روش‌ها

۱-۲- منطقه مورد مطالعه

شهرستان شیراز در مرکز استان فارس قرار دارد و مساحت آن ۱۰۴۳۴ کیلومترمربع (۸/۵۴ درصد از کل مساحت استان) بوده که ۶۰/۴ درصد را مناطق کوهستانی و تپه‌ماهوری و ۳۹/۶ درصد از منطقه را دشت و مناطق پست تشکیل می‌دهد. کوه‌های این شهرستان با پیروی از جهت عمومی سلسله جبال زاگرس از شمال به طرف جنوب شرقی کشیده شده است. در این شهرستان دشت‌های پراکنده مطابق با جهت عمومی ارتفاعات یادشده نیز وجود دارد که مهم‌ترین آن‌ها را دشت شیراز، دشت کوار، دشت سروستان و سیاخ دارنگون تشکیل می‌دهند. شهر شیراز در بخش مرکزی شهرستان شیراز در حدود ۱/۷۱ درصد مساحت شهرستان شیراز و حدود ۰/۱۵ درصد از کل مساحت استان را شامل می‌شود. این شهر در ارتفاع ۱۴۸۴ متری از سطح دریا و در منطقه کوهستانی زاگرس واقع شده و آب‌وهوای معتدلی دارد. شهر شیراز از سمت غرب به کوه دراک و از سمت شمال به کوه‌های بمو، سبزپوشان، چهل مقام و بابا کوهی (از رشته‌کوه‌های زاگرس) محدود شده است (سالنامه آماری شهر شیراز، ۱۳۹۵:۱۳). به‌طور کلی از لحاظ شرایط محیطی، شهر شیراز می‌تواند بر شرایط اقلیمی نسبتاً مناسب (اقلیم نیمه‌خشک معتدل با متوسط ۳۵۰ میلی‌متر بارندگی سالانه)، تنوع نسبی خاک و پوشش گیاهی، تنوع ناهمواری‌ها و غنای چشم‌اندازها و جاذبه‌های طبیعی، وجود دشت‌های حاصلخیز و منابع آب مناسب با رونق و تنوع فعالیت‌های کشاورزی، وجود فرصت‌های بزرگ ملی و فراملی، وجود عناصر تاریخی و فرهنگی قابل طرح در سطح جهانی و... در محیط بلافصل و فراتر از آن در محدوده تحت نفوذ خود به‌عنوان فرصت‌های محیطی در جهت اهداف توسعه ساختاری تکیه نماید و البته اغلب این فرصت‌ها در شرایط تعیین جایگاه و نقش کشور در نظام اقتصادی و سیاسی جهان معنای مشخص تری می‌یابند. البته تهدیدهایی چون زلزله، سیل و خشک‌سالی هم همواره احتمال بروز دارند. در شکل (۱) موقعیت شهر شیراز ارائه شده است.

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

شکل (۱): موقعیت شهر شیراز

شهر شیراز جزء یکی از کلان‌شهرهای ایران است. جمعیت شهر شیراز در سال ۱۳۹۵، بالغ بر ۱۵۶۵۵۷۲ تن بوده که این رقم با احتساب جمعیت ساکن در حومه شهر به ۱۸۶۹۰۰۱ تن می‌رسد. شیراز پنجمین شهر بزرگ و پرجمعیت ایران است. در جدول (۱) مقایسه جمعیت استان و شهر شیراز طبق آخرین سرشماری نفوس ۱۳۹۵ آورده شده است.

جدول (۱): مقایسه جمعیت استان و شهر شیراز (طبق آخرین سرشماری نفوس، ۱۳۹۵)

تراکم نسبی جمعیت		جمعیت		محدوده
نسبت به استان	نفر در کیلومتر مربع	نسبت به استان (درصد)	نفر	
-	۴۰	-	۴۸۵۱۲۷۴	استان فارس
۴/۵	۱۷۹	۳۹	۱۸۶۹۰۰۱	شهرستان شیراز
۱۷۹	۷۲۱۵	۳۲	۱۵۶۵۵۷۲	شهر شیراز

با توجه به رشد افسارگسیخته شهرنشینی در کشورهای درحال توسعه، فقر و محرومیت از مسائل محوری و اساسی به شمار می‌رود که شهرها با آن دست‌به‌گریبان هستند. رشد پدیده فقر شهری و عمیق‌تر شدن شکاف طبقاتی در شهرهای بزرگ باعث شده است که گروه‌های کم‌درآمد در غالب اجتماعات محلی در فضاهای جغرافیایی خاص شکل گیرند که از روند کلی توسعه برکنار مانده و به اصطلاح به حاشیه رانده شده، هستند (گاراتو و همکاران، ۲۰۱۳). کلان‌شهر شیراز ۲۰۰ هزار نفر حاشیه‌نشین دارد که با توجه به جمعیت بیش از یک‌میلیونی شیراز معادل یک‌پنجم آن می‌شود. این جمعیت به‌اندازه یک شهر است که ساکنان آن با فرهنگ‌های متفاوت گرد هم جمع شده‌اند و علاوه بر اینکه شرایط زندگی آن‌ها بهتر نشده بلکه شرایط را برای وقوع جرائم و بزهکاری مهیا کرده‌اند. در جدول (۲) محله‌های حاشیه‌نشین شهر شیراز به همراه جمعیت ارائه شده است.

جدول (۲): محله‌های حاشیه‌نشین شهر شیراز

جمعیت (نفر)	محلات	جمعیت (نفر)	محلات
۱۱۰۰	قصر و قمشه	۱۳۰۰۰	رکن‌آباد

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

۶۸۰۰	بزین	بیش از هزار نفر	حسین‌آباد
۷۳۰۰	گویم	۲۵۰۰	دینکان
۵۵۰۰	دست خضر	۶۳۰۰	جوادیه
۲۲۰۰	کوشک	۴۵۰۰	دوکوهک
۳۰۰۰	وزیرآباد	۲۷۰۰	ترکان
۳۶۰۰	قلعه‌نو	۵۷۰۰	مرغان
۷۵۰۰	بافت تاریخی	۵۲۵۰	سعدی

۲-۲- جمع‌آوری اطلاعات پژوهش

در این پژوهش از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی جهت جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است. پرسشنامه به‌عنوان یکی از متداول‌ترین ابزار جمع‌آوری اطلاعات در تحقیقات پیمایشی مورد استفاده قرار می‌گیرد و عبارت است از مجموعه‌ای از پرسش‌های هدف‌دار که با بهره‌گیری از مقیاس‌های گوناگون نظر، دیدگاه و بینش یک فرد پاسخگو را موردسنجش قرار می‌دهد. ابزار اندازه‌گیری اطلاعات میدانی در این پژوهش به‌صورت پرسشنامه محقق مورد استفاده خواهد بود. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر شیوه انجام، توصیفی-تحلیلی بوده و بر اساس مطالعه، کتابخانه‌ای و تکمیل پرسشنامه انجام شده است. در تحقیق حاضر برای اطمینان از اعتبار ابزار سنجش، با بهره‌گیری از نظرات افراد متخصص در حوزه موضوع تحقیق، ابتدا اعتبار صوری سؤالات پرسشنامه سنجیده شد. علاوه بر استفاده از نظرات متخصصان، تلاش شد تا در طراحی سؤالات پرسشنامه از سؤالات مشابهی که در تحقیقات دیگر استفاده شده‌اند، بهره گرفته شود. تحقیق حاضر به بررسی ارزیابی اثرات اقتصادی و اجتماعی حاشیه‌نشینی بر تخریب محیط‌زیست شهری شهر شیراز پرداخته است. برای تعیین حجم نمونه در تحقیقات از روش‌های مختلفی استفاده می‌شود که در این تحقیق از فرمول حجم نمونه کوکران استفاده شد و تعداد ۱۲۰ پرسشنامه به‌صورت تصادفی بین محلات حاشیه‌نشین شیراز پخش و تکمیل شده است. برای تعریف متغیرهای پژوهش باید بین تعریف عملیاتی اندازه‌پذیر و تعریف عملیاتی آزمایشی تفاوت قائل شد. در تعریف عملیاتی اندازه‌پذیر، عملیاتی که باید انجام پذیرد تا اندازه‌گیری مفهوم یا سازه میسر شود آشکار می‌شود. در تعریف عملیاتی آزمایشی به بیان پرداخته می‌شود که پژوهشگر باید به اجرا درآورد تا اینکه شرایط آزمایشی ظاهر گردد. مثلاً برای تعریف عملیاتی آزمایشی ناکامی می‌توان ممانعت آزمودنی از نیل به مقصد معین را موردنظر قرارداد (کورتیس و همکاران، ۲۰۱۶). ابعاد اصلی تحقیق شامل متغیرهای اجتماعی و اقتصادی می‌باشد که در ادامه به تبیین زیر معیارهای موجود نیز پرداخته شده است.

۲-۳- همبستگی بین متغیرهای تحقیق

آزمون پیرسون یکی از آزمون‌های پارامتری پرکاربرد در تعیین همبستگی بین دو متغیر است. این ضریب میزان همبستگی بین دو متغیر فاصله‌ای یا نسبی را محاسبه کرده و مقدار آن بین +۱ و -۱ می‌باشد. اگر مقدار به‌دست‌آمده مثبت باشد به معنی این است که تغییرات دو متغیر به‌طور هم‌جهت اتفاق می‌افتد یعنی با افزایش در هر متغیر، متغیر دیگر نیز افزایش می‌یابد و برعکس اگر مقدار r (ضریب همبستگی) منفی شد یعنی اینکه دو متغیر در جهت عکس هم عمل می‌کنند یعنی با افزایش مقدار یک متغیر مقادیر متغیر دیگر کاهش می‌یابد و برعکس. اگر مقدار به‌دست‌آمده صفر شد نشان می‌دهد که هیچ رابطه‌ای بین دو متغیر وجود ندارد و اگر +۱ شد همبستگی مثبت کامل و اگر -۱ شد همبستگی کامل و منفی است. در این مطالعه به‌منظور بررسی همبستگی بین شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی با تخریب محیط‌زیست از آزمون پیرسون استفاده شده است.

۲-۴- روایی و پایایی پرسشنامه

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

ابزار سنجش می‌بایست از پایایی و روایی لازم برخوردار باشد تا محقق بتواند داده‌های متناسب با تحقیق را گردآوری نماید و از طریق این داده‌ها و تجزیه و تحلیل آن‌ها، فرضیه‌های موردنظر را بیازماید و به سؤالات تحقیق پاسخ دهد؛ بنابراین در این مطالعه از ضریب آلفای کرونباخ جهت بررسی پایایی پرسشنامه استفاده شده است. برای محاسبه ضریب آلفای کرونباخ ابتدا باید واریانس نمره‌های هر زیرمجموعه، سؤال‌های پرسشنامه (یا زیر آزمون) و واریانس کل را محاسبه کرد و سپس با استفاده از فرمول زیر مقدار ضریب آلفا را محاسبه نمود.

$$r_a = \frac{j}{j-1} \left[1 - \frac{\sum s_j^2}{s^2} \right]$$

که در آن:

j = تعداد زیرمجموعه سؤال‌های پرسشنامه یا آزمون.

s_j^2 = واریانس زیر آزمون j ام.

s^2 = واریانس کل آزمون.

مقدار صفر این ضریب نشان‌دهنده عدم قابلیت اعتماد و +1 نشان‌دهنده قابلیت اعتماد کامل است. به‌طور کلی مقصود از روایی آن است که وسیله اندازه‌گیری واقعاً بتواند خصیصه موردنظر را اندازه‌گیری نماید نه متغیر دیگری را. اگر وسیله اندازه‌گیری از لحاظ خصیصه موردنظر دارای روایی کافی نباشد، نتایج پژوهش بی‌ارزش خواهد بود. پرسشنامه مربوط به پژوهش با ارائه توضیحاتی پیرامون هدف از اجرای پژوهش و چگونگی تکمیل پرسشنامه در بین جامعه آماری موردنظر توزیع می‌گردد. پس از جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه، تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه انجام گرفت. همچنین جهت تکمیل پرسشنامه به جامعه آماری موردنظر اطمینان داده شد که نتایج به‌دست‌آمده کاملاً محرمانه خواهد بود.

۳- نتایج

به‌منظور آشنایی بیشتر با جامعه آماری این تحقیق، ویژگی‌های عمومی پاسخ‌دهندگان موردبررسی قرار گرفت. جامعه آماری این تحقیق شامل حاشیه‌نشین‌های شهر شیراز می‌باشد. در این مطالعه پس از توزیع پرسشنامه بین پاسخ‌دهندگان و جمع‌آوری اطلاعات، ابتدا ویژگی توصیفی افراد نمونه موردبررسی و سپس به تجزیه و تحلیل آماری نمونه پرداخت شده است. پرسشنامه بین ۱۲۰ نفر از افراد ساکن در محلات حاشیه‌نشین گویم، دست خضر، کوشک، ترکان، وزیرآباد و سعدی به‌صورت تصادفی توزیع و تکمیل شده است. در جدول (۳) جنسیت پاسخ‌دهندگان و جدول (۴) میزان تحصیلات پاسخ‌دهندگان آورده شده است.

جدول (۳): جنسیت پاسخ‌دهندگان

آماره	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
مرد	۶۸	۵۶/۷	۵۶/۷
زن	۵۲	۴۳/۳	۱۰۰
کل	۱۲۰	۱۰۰	-

جدول (۴): میزان تحصیلات پاسخ‌دهندگان

آماره	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
سیکل به پایین	۵۱	۴۲/۵	۴۲/۵
دیپلم	۴۷	۳۹/۲	۸۱/۷
کارشناسی	۱۷	۸/۳	۹۵/۸
کارشناسی ارشد	۵	۲/۴	۱۰۰
مجموع	۱۲۰	۱۰۰	-

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

آماره کولموگراف- اسمیرنوف نرمال بودن داده‌ها را نشان می‌دهد. همان‌گونه که در جدول نیز نشان داده شده است با توجه به اینکه سطح معنی‌داری تمامی گویه‌ها کمتر از ۰/۰۵ بوده می‌توان گفت پاسخ‌های تحقیق توزیع نرمالی داشته و جهت تجزیه و تحلیل پرسشنامه می‌توان از آزمون پارامتریک مانند T تک نمونه‌ای استفاده کرد. در جدول (۵) توزیع نرمال بودن شاخص‌ها مورد بررسی قرار گرفت و نتایج نشان از نرمال بودن هر سه شاخص تحقیق دارد.

جدول (۵): بررسی نرمال بودن شاخص‌ها (آزمون کولموگروف - اسمیرنوف)

آماره	بعد اقتصادی	بعد اجتماعی	محیط‌زیست شهری
میانگین	۳/۲۲۵	۳/۵	۳/۲۱۸
انحراف از معیار	۰/۲۸۳	۰/۲۶۱	۰/۴۵۷
آماره کولموگروف - اسمیرنوف	۰/۱۱۶	۰/۱۶۵	۰/۲۸۴
Sig	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰
معنی‌داری	توزیع نرمال	توزیع نرمال	توزیع نرمال

معیارهای تحقیق در این پژوهش از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی شناسایی و تکمیل شده است. در این مطالعه ابتدا زیر معیارهای اقتصادی و اجتماعی مربوط به تحقیق استخراج شده است. در بعد اقتصادی زیر معیارهای کار و درآمد پایدار، جمعیت فعال از نظر اقتصادی، وضعیت مسکن، تراکم جمعیتی، قیمت زمین در مناطق حاشیه‌نشین و نابرابری درآمدی بین افراد ساکن موردسجش قرار گرفته است. در بعد اجتماعی نیز به بررسی میزان رضایت جامعه محلی از توسعه، گسترش آسیب‌های روانی و شخصیتی، توزیع ناعادلانه خدمات شهری، نقش کم‌رنگ در مشارکت‌های سیاسی، تعارض فرهنگی بین افراد ساکن، میزان جرم و جنایت، ازدحام و شلوغی در نتیجه توسعه نامتوازن و میزان از بین رفتن پیوندهای خانوادگی و خویشاوندی و ارتباط آن با تخریب محیط‌زیست شهری شیراز در مناطق حاشیه‌نشین پرداخته شده است. در جدول (۶) شاخص‌ها و زیر معیارهای تبیین شده آورده شده است.

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

جدول (۶): شاخص‌ها و زیر معیارهای تحقیق

شاخص	زیرمعیارها
اجتماعی	میزان رضایت جامعه محلی از توسعه
	گسترش آسیب‌های روانی و شخصیتی
	توزیع ناعادلانه خدمات شهری
	نقش کم‌رنگ در مشارکت‌های سیاسی
	تعارض فرهنگی بین افراد ساکن
	جرم و جنایت
	میزان ازدحام و شلوغی در نتیجه توسعه نامتوازن
	میزان از بین رفتن پیوندهای خانوادگی و خویشاوندی
	کار و درآمد پایدار
اقتصادی	جمعیت فعال از نظر اقتصادی
	وضعیت مسکن
	تراکم جمعیتی
	قیمت زمین در مناطق حاشیه‌نشین
	نابرابری درآمدی بین افراد ساکن
محیط زیست	روحیه تعلق شهروندی نسبت به مسائل محیط زیستی
	مشارکت مردم حاشیه‌نشین در مسائل مربوط به محیط زیست
	تراکم جمعیت و آلودگی هوا
	سرانه مصرف انرژی و آب
	محدودیت دسترسی به آب آشامیدنی سالم و بهداشتی

نتایج مربوط نشان داد که روحیه تعلق شهروندی نسبت به مسائل محیط زیستی در بین حاشیه‌نشینانی ضعیف بوده و توجه کافی برای پرداختن به مسائل زیست‌محیطی را ندارند. مشارکت مردم حاشیه‌نشین در مسائل مربوط به محیط‌زیست بسیار کم رنگ بوده است. وجود تراکم جمعیت بالا، میزان آلودگی صوتی، هوا و آب در محلات حاشیه‌نشین را افزایش داده است. متعاقباً نیازمند خدمات مناسب بهداشتی است که لازمه آن فراهم شدن زیرساخت‌های شهری است. این محله دارای کوچه‌های تنگ و باریک بوده که با قرار گرفتن جوی‌های فاضلاب درونش برای عبور از آن علاوه بر تحمل کردن بوی نامطبوع فضا، موجب کثیفی لباس‌ها نیز می‌شود. محدودیت دسترسی به آب آشامیدنی سالم و بهداشتی نیز در تعدادی از محلات حاشیه‌نشین شیراز به چشم می‌خورد.

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

در بخش آمار استنباطی، سوالات مربوط به هر بخش به کمک آزمون T تک نمونه و ضریب همبستگی پیرسون مورد بررسی قرار گرفت. این روش بر پایه توزیع نرمال T بوده و برای نمونه‌های کوچک نیز زمانی بهترین کاربرد را دارد که داده‌های متغیر مقایسه شونده در گروه‌های مستقل از توزیع نرمال برخوردار باشد. آزمون T تک نمونه‌ای زمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد که یک نمونه از جامعه باشد و هدف مقایسه میانگین آن با یک حالت معمول و رایج استاندارد و یا حتی یک عدد مورد انتظار مقایسه شود. نتایج نشان از معنی‌داری هر یک از شاخص‌های تحقیق می‌باشد.

جدول (۷): آزمون T تک نمونه

Test Value = 2.5						
سطح اطمینان ۹۵ درصد		تفاوت میانگین	سطح معنی‌داری	درجه آزادی	آماره T	شاخص‌ها
حد بالا	حد پایین					
۱/۰۵	۰/۹۵	۱/۰۰	۰/۰۰	۱۱۹	۴۲/۰۱	بعد اجتماعی
۰/۸۱	۰/۷۰	۰/۷۶	۰/۰۰	۱۱۹	۲۹/۲۱	بعد اقتصادی
۰/۸۰	۰/۶۴	۰/۷۲	۰/۰۰	۱۱۹	۱۷/۲۰	محیط‌زیست شهری

ضریب همبستگی پیرسون که به نام‌های ضریب همبستگی گشتاوری و یا ضریب همبستگی مرتبه‌ی صفر نیز نامیده می‌شود، توسط سر کارل پیرسون معرفی شده است. این ضریب به منظور تعیین میزان رابطه، نوع و جهت رابطه‌ی بین دو متغیر فاصله‌ای یا نسبی و یا یک متغیر فاصله‌ای و یک متغیر نسبی به کار برده می‌شود. در این آزمون اگر سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ باشد با احتمال ۹۵ درصد تفاوت آماری معنی‌دار بین دو میانگین واقعی و مفروض وجود دارد؛ همچنین اگر سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۱ باشد باید گفت با احتمال ۹۹ درصد تفاوت آماری معنی‌دار بین دو میانگین واقعی و مفروض وجود دارد. در جدول (۸) ضریب همبستگی پیرسون مربوط به شاخص‌های تحقیق ارائه شده است. نتایج نشان می‌دهد که بین ابعاد اقتصادی و اجتماعی و تخریب محیط‌زیست شهری در سطح اطمینان ۹۵ درصد همبستگی برقرار است. ضریب همبستگی پیرسون بین ابعاد اقتصادی و اجتماعی با تخریب محیط‌زیست شهری به ترتیب برابر با ۰/۳۱۴ و ۰/۴۱۲ می‌باشد.

جدول (۸) ضریب همبستگی پیرسون مربوط به شاخص‌های تحقیق

آماره	بعد اقتصادی	بعد اجتماعی	محیط‌زیست شهری
بعد اقتصادی	۱	-	-
بعد اجتماعی	۰/۲۳۵**	۱	-
تخریب محیط‌زیست شهری	۰/۳۱۴**	۰/۴۱۲**	۱

۴- نتیجه‌گیری

در سال‌های آغازین قرن جدید میلادی، جهان یکی از پرتنش‌ترین دوران اقتصادی و سیاسی خود را تجربه می‌کند. تحولات عظیم تکنولوژیکی و ارتباطات، حرکت به سوی بازار واحد جهانی را تسریع کرده است. این روند پیامدهای ساختاری متفاوتی را در کشورهای پیشرفته و جدیداً توسعه‌یافته، در حال توسعه و عقب‌مانده بر جای می‌گذارد و آرایش جدید از صف‌آرایی نیروهای

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

اقتصادی و سیاسی را در عرصه جهانی به وجود می‌آورد. جایگاه و نقش کشورها در این فرآیند از اهمیت قاطعی در تعیین سمت و سوی آتی توسعه اقتصادی - اجتماعی و سیاسی آن‌ها برخوردار است (صرافی، ۱۳۸۱: ۱۰). کشور ما هم شدیداً درگیر تلاش برای تعریف جایگاه نقش خود در این فرآیند است و شهر شیراز به عنوان یک قطب کلان‌شهری با ابعاد روزافزونی از این شرایط تأثیر پذیرفته و خواهد پذیرفت. تمامی پتانسیل‌های کلیدی و سرنوشت‌ساز توسعه اقتصادی شهر مستقیماً به نحوه تحقق جایگاه و نقش کشور در نظام جهانی بستگی دارند. گرایش اقشار مهاجر توأم با ناتوانی اقتصادی و ضعف‌های اجتماعی از نظر سطح سواد و انسجام کانون‌های خانوادگی که ابتدایی‌ترین اصول و استانداردهای شهرسازی را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد، درجه مطلوبیت اراضی این قسمت از شهر را به نحو مضاعف و البته به‌طور منفی تحت تأثیر قرار می‌دهد. حاصل آنکه در فرآیند توسعه شهر فاصله بین مطلوبیت مؤثر اراضی جنوب شرق و جنوب شهر با قسمت‌های مرکزی، شمالی و شمال غربی و حتی شرقی شهر شیراز روزبه‌روز بیشتر شده است. با تحلیل آمارها منفی شدن نرخ رشد جمعیت در شاخص‌های جمعیت ساکن در نقاط روستایی و جمعیت غیر ساکن، تداوم روند مهاجرت به نقاط شهری طی ۵ سال حدفاصل دو سرشماری مشخص می‌شود. تحلیل‌گران آماری و صاحب‌نظران معتقد هستند که وقوع خشک‌سالی و تداوم آن در استان فارس به دلیل آنکه حدود یک‌سوم افراد شاغل در این استان به کشاورزی و شغل‌های مرتبط با این بخش اشتغال دارند، تأثیرات بیشتری نسبت به سایر نقاط کشور که شاید با این پدیده مواجه باشند، داشته است و یکی از مهم‌ترین دغدغه‌ها را تداوم روند مهاجرت روستائیان به شهرها به دلیل کاهش امکان انجام فعالیت‌های کشاورزی، اعلام کرده‌اند؛ روند فزاینده حاشیه‌نشینی در شهرهای مختلف خصوصاً چند شهر بزرگ استان فارس به‌ویژه شیراز، آسیب‌ها و مشکلات فراوانی را در ابعاد اجتماعی، فرهنگی و حتی سیاسی به دنبال داشته و دارد. بر اساس آمارها نرخ رشد جمعیت و خانوار در شهرستان و به‌ویژه کلان‌شهر شیراز، در مقایسه با سایر شهرهای بزرگ کشور، قابل توجه بوده و نیازمند نگاهی دقیق است. بر اساس آمارها، جمعیت شیراز طی سال‌های ۹۰ تا ۹۵، از یک میلیون و ۷۰۰ هزار و ۶۸۷ نفر به یک میلیون و ۸۶۹ هزار و یک نفر افزایش یافته است. نرخ رشد جمعیت در شهرستان شیراز، ۱/۹ و در کلان‌شهر شیراز ۱/۴ درصد است. حاشیه‌نشینی به دلیل عدم تعادل و توازن برنامه‌ریزی‌های توسعه‌ای در مناطق و استان‌های کشور ایجاد شده است. معضل حاشیه‌نشینی از جمله مباحثی است که نه تنها در شهر شیراز بلکه در بیشتر کلان‌شهرهای کشور وجود دارد اما در شیراز این مشکل به‌گونه‌ای است که باید میزبان کم‌کاری در روستاها و حتی استان‌های کمتر توسعه‌یافته همسایه خود باشد، اتباع بیگانه را هم باید به این جمعیت اضافه کرد. افزایش آسیب‌های اجتماعی که مهم‌ترین و جدی‌ترین معضل حاشیه‌نشینی است با حضور افراد سودجو و خلاف‌کار در مناطق حاشیه‌نشین تشدید می‌شود. منطقه هفت شهرداری شیراز که مساحت زیادی از مناطق حاشیه‌نشین را در خود جای داده در این محله‌ها با مشکلات بهداشتی، امنیتی، عمرانی، فرهنگی، اجتماعی و غیره مواجه است و شهرداری به‌تنهایی از پس این مشکلات برنمی‌آید و برای برطرف شدن این مسائل به بسیج همگانی مردم و مسئولان کلان‌شهر شیراز نیاز است. نتایج نشان می‌دهد که بین ابعاد اقتصادی و اجتماعی و تخریب محیط‌زیست شهری در سطح اطمینان ۹۵ درصد همبستگی برقرار است. ضریب همبستگی پیرسون بین ابعاد اقتصادی و اجتماعی با تخریب محیط‌زیست شهری به ترتیب برابر با ۰/۳۱۴ و ۰/۴۱۲ می‌باشد. یافته‌ها حاکی از وضعیت نابسامان بهداشتی به‌ویژه بهداشت محیط و دفع فاضلاب در مناطق حاشیه‌نشین بوده است. رشد بی‌رویه مناطق حاشیه‌نشین سبب عدم کنترل مناسب در آن‌ها شده است و جلب مشارکت عمومی به‌منظور توسعه

هشتمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

بهداشت و توجه به معضلات بهداشتی مناطق حاشیه‌نشین باید در اولویت برنامه بهداشتی قرار گیرد. حاشیه‌نشین‌ها فاقد بهداشت عمومی و خصوصی در حد و اندازه استانداردهای جهانی و حتی ملی هستند و اقدام علیه بهداشت عمومی و محیط‌زیست در چنین مناطقی شایع است. انباشت زباله‌ها و عدم جمع‌آوری آن‌ها، جریان فاضلاب منازل در کوچه‌ها و عدم دفع بهداشتی آن، آلودگی‌های صوتی و آلودگی هوا و ... در این محلات مشهود است. مشکلات مربوط به حاشیه‌نشینی می‌تواند ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست‌محیطی را تحت تأثیر قرار دهد؛ بنابراین نیاز به ارائه راهکارهای متفاوت به‌منظور کاهش و رفع این مشکلات دیده می‌شود. ابتدا بایستی در مناطق مهاجر، فرصت‌های اشتغال ایجاد و برنامه ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی و اقدامات توانمندسازی اجتماعات آن‌ها انجام گیرد. تقویت و تدوین طرح‌های توانمندسازی در ابعاد گوناگون از مدیریت تا مشارکت‌پذیری ساکنان در محله‌های سکونت‌گاه غیررسمی در نظر گرفته شود. شناسایی و برخورد با کارگاه‌های دارای آلودگی بالا در سطح محله‌های سکونت‌گاه غیررسمی با همکاری سازمان محیط‌زیست، استفاده از ظرفیت مدارس برای بالا بردن سطح فرهنگ ساکنان در محله‌های هدف، ایجاد خانه‌های سلامت و بهداشت، توجه به آموزش کودکان، محدود کردن حاشیه‌نشینی به یک یا چند منطقه خاص و جلوگیری از گسترش آن از دیگر راهکارها و سیاست‌های پیشنهادی می‌باشد.

مراجع

- باقری مقدم، رضا؛ شمشاد، معصوم؛ قهرمانی صارم، مریم، ارزیابی چالش‌های فراروی حاشیه‌نشینی و سکونتگاه‌های غیررسمی و ارائه راهکارهای تعدیل آن، اولین کنفرانس ملی شهرسازی، مدیریت شهری و توسعه پایدار، تهران، موسسه ایرانیان، انجمن معماری ایران، ۱۳۹۳.
- سالنامه آماری شهر شیراز، دفتر برنامه و بودجه شهرداری شیراز، ص ۱۳، ۱۳۹۵.
- شیخی، محمد، سکونتگاه‌های خود رو، گذار از حاشیه‌نشینی به الگویی از سکونتگاه پیرامون کلان شهرهای ایران، مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی و اسکان غیر رسمی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۲.
- صادقی بکیانی، امین؛ رضایی، میثم؛ ماندنی، سعید. ارزیابی و تحلیل ابعاد امنیت اجتماعی حاشیه‌نشینی در کلانشهر شیراز، اولین همایش ملی یافته‌های نوین در علوم انسانی و امنیت اجتماعی، تهران، پژوهشکده مطالعات حقوقی ایران و جهان، ۱۳۹۵.
- صراف، مظفر، مهاجرت‌های داخلی و مسئله مدیریت شهری با تأکید بر شرایط ایران، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۱۰، ۱۳۸۱.
- غلامی، روح‌الله؛ سیفی کفشگری، محسن؛ شهبازی، نجفعلی عوامل اقتصادی و اجتماعی حاشیه‌نشینی در ایران، آفاق امنیت، دوره ششم، شماره ۲۰، ص ۱۷۰، ۱۳۹۲.
- محرری، مهدی؛ مزینانی، علی؛ نجفی، حامد؛ بابایی، مهدی؛ ارزیابی ویژگی‌های اقتصادی، کالبدی و اجتماعی مناطق حاشیه‌نشین (نمونه موردی: اسماعیل‌آباد)، کنفرانس بین‌المللی یافته‌های نوین پژوهشی در علوم، مهندسی و فناوری با محوریت پژوهش‌های نیاز محور، مشهد، مؤسسه فراز اندیشان دانش بین‌الملل، ۱۳۹۴.
- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵.

Asamoah, Anthony (2010), Project interventions and slum improvement in Ghanaian cities: a case study of Kumasi metropolitan area, department of planning College of Architecture and planning.

Asmame Miheretu, Birhan (2011), Causes and consequences of ruralurban migration: the case of Woldiya Town, north ethiopia. Submitted in accordance with the requirements for the degree of master of art in the subjected Geography, University of South Africa.

Curtis, E. A. Comiskey, C. & Dempsey, O. (2016). Importance and use of correlational research. *Nurse Researcher*, 23(6).

Garau, P. Elliott D. Gabriella, Y. (2013), *A Home in the City*. UN Millennium Project Task Force on Improving the Lives of Slum Dwellers, London: Earthscan Publications.

Mah Boboor Rahman, M. (2012), *Bastee eviction and housing rights a case of Dhaka, Bangladesh*, *Habit international*, No 25.

Narayan Deepa (2002), *Empowerment and Poverty reduction; a source book*, the World Bank press.